

of stimulation of the receptors of various sense organs, each of which corresponds to a certain area in the brain in which information is processed. Texts, sounds, video series, etc. are means of transmitting information or modes (visual or semiotic resources) that contain and transmit certain content. The polycode or multimodal text is a type of text in which the sense of lexical units can be understood through several modes of communication (oral and written speech, graphics, sound and so on).

The usage of terms in media discourse, speeches, screenplays is an important factor in the extralinguistic development of language, which, accordingly, affects the functioning of terms, can lead to changes in its lexical, semantic, functional and structural features. Therefore, the term acts as an element of polycode text. The term as a semiotic phenomenon represents the connection between the referent that exists in objective reality, its meaning and phonetic and graphic form. In this way, taking into consideration its (term) multifunctionality, we can conclude that studying the term's nature in the aspect of multimodality is the most appropriate. The presence of various modes of information transfer in polycode texts in the communication process makes it possible to take into account both verbal and nonverbal factors in the analysis, which contributes to a comprehensive study of the terminological unit.

The use of semantic fields to describe terminological vocabulary is associated with the division of terminological units into certain lexical-semantic groups, which are separate microsystems within the system of aerospace terminology.

Key words: *multimodality, polycode texts, multimodal texts, modes, terms, aerospace industry, aerospace terminology.*

УДК 82'04(477)-94.09

А. В. Гончаренко

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ПОРТРЕТА ЧЕНЦЯ У ТЕКСТІ КИСВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА

Статтю присвячено аналізу фрагмента мовної картини світу Київської Русі, відтворенню етичних орієнтацій людини епохи раннього Середньовіччя. Висвітлено семантичний обсяг та функції використаних авторами Києво-Печерського патерика мовних одиниць, ужитих при описі морально-етичного портрета чорнориція.

Ключові слова: *агіографія, Києво-Печерський патерик, Київська Русь, морально-етичний портрет, лексика моральної оцінки.*

DOI 10.34079/2226-3055-2020-13-23-155-163

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Відтворення мовної свідомості східного слов'янства середньовічного періоду на основі дослідження словникового складу писемних пам'яток XI–XIII ст. залишається актуальним завданням сучасної історичної лексикології української мови. Одним із фрагментів мовної картини світу давньокиївської доби є словесні портрети людини. Особливе місце серед них посідають описи служителів релігійного культу, зважаючи на активну популяризацію агіографічного жанру у тогочасній книжній традиції.

Аналіз наукових досліджень із зазначеної проблеми. Зображення духовних осіб у давній східнослов'янській літературі розглядалося здебільшого в історико-культурологічному, філософському, літературознавчому аспектах у зв'язку з вивченням житій святих, показом їхніх релігійних поглядів, аналізом суспільної діяльності представників кліру тощо. Лінгвістичні аспекти змалювання церковників у текстах XI–XIII ст. досліджені мало. Зокрема, у дисертації Н. О. Ізмайлової проаналізовано домінуючі мовленнєві засоби створення образу святого в «Житті Теодосія Печерського»: вставки, цитати, ремінісценції, символи (Ізмайлова, 1998). Г. В. Межжеріна в одному з підрозділів монографії «Людина в мовній картині світу часів Київської Русі» розглянула семантичний обсяг лексичних одиниць, використаних літописцями при описі деяких соціально-етичних портретів священнослужителів у різножанрових писемних текстах (Межжеріна, 2006, с. 299–300). Матеріали Києво-Печерського патерика – першого оригінального зібрання житій східнослов'янських святих, повною мірою не були залучені до аналізу. Тим часом пам'ятка варта окремої уваги, адже саме агіографічна література, спрямована не стільки на опис історичних подій та біографій видатних діячів Церкви, скільки на напучування на високоморальні норми життя, становить особливий інтерес з огляду на завдання відтворити етичний ідеал Давньої Русі.

Формулювання завдання. Метою наукового дослідження є висвітлення семантичного обсягу та функцій використаних авторами Києво-Печерського патерика мовних одиниць, ужитих при описі морально-етичного портрета чорноризця.

Виклад основного матеріалу. Києво-Печерський патерик склали ченці Печерського монастиря за доби його розквіту, напередодні монголо-татарської навали (поч. XIII ст.). За основу взято монастирські перекази XI–XIII ст. Прагнучи ідеологізувати печерських подвижників, книжники зібрали в ньому оповіді про найславніших представників монастирської громади. Зразками слугували східні патерики та окремі житія, перекладені з грецької мови, що були відомі вже на початку літературного процесу на Русі. Приклади візантійських попередників справили значний вплив на формування морально-етичних установок давньокиївських чорноризців. Не випадково подвижницьке життя змальовано в пам'ятці у рисах, подібних до тих, у яких раніше описані життя й подвиги Сави Освяченого, Євфимія Великого, Антонія Великого та ін. Утримання від матеріальних цінностей та відречення від власних життєвих пристрастей і звичок вимагали від іноків і жорсткі правила принесеного із Візантії Студійського статуту, котрий довгий час регулював уклад Печерської лаври. Як результат, діяння насельників одного з найважливіших центрів православного східнослов'янського світу стали втіленням подвигу чернечої святості та притаманних їй чеснот, завдяки чому Патерик мав безпрецедентний вплив на всю подальшу українську культуру й духовність.

У тексті пам'ятки морально-етичний портрет ченця відтворено за допомогою близько 40 позитивно конотованих одиниць субстантивно-ад'єктивної лексики (негативні характеристики є одиничними): іменників *страстотерпець, угодник, постникъ, прикметників святыйи, блаженнии, преподобнии, праведыйи, богоноснии, богодухновеннии, богословеснии, смиреннии, кроткии, многотерпъливыи, милостивыйи*, окремих словесних формул. Вони маркують семантику вірності, праведності, смиренності, стриманості, милосердя.

На сьогодні деякі із зазначених слів можуть виступати компонентами назв титулів представників вищого духівництва чи найменуваннями ликів святості¹. Проте на момент написання структурних частин Києво-Печерського патерика подвижників

¹ Лики святості – категорії, на які в православ'ї заведено розділяти святих під час їхньої канонізації залежно від здійсненого ними християнського подвигу (мученики, благовірні, блаженні тощо).

монастиря, щодо яких вжито зазначені хвалебні епітети, ще не було канонізовано². Саме тому вважаємо, що виділені найменування не виявляють у тексті термінологічного навантаження і належать до розряду лексики морально-етичної оцінки.

Семантичною домікантою є прикметник *святими* зі значенням ‘чистий, праведний, непорочний’ (Срезневский, 1912, с. 307). Поняття «духовної» святості, згідно з переконанням В. М. Топорова, сформувалося на ґрунті давньослов’янського розуміння святості як образу граничного достатку, обумовленого первинними реконструйованими значеннями псл. *svęt- і пов’язаного з і.-є. основою *k’uēn-to, яка позначає збільшення, зростання, набухання (Топоров, 1995, с. 480). Отже, святого сприймали як людину, котрій притаманний особливий вид духовного зростання. Елемент *svęt- регулярно вживали на місці гр. ἱερός та ἄγιος, лат. sacer та sanctus уже в перших слов’янських перекладах християнської літератури.

Святими названо майже всіх ченців – героїв патерикових новел. Кожен із них за текстом проходив складний шлях мучеництва чи зречення від земних, гріховних вад і потреб. У сполученні зі словами на позначення особи лексема *святими* є постійним епітетом, що супроводжує власні імена чорноризців та їхні загальні найменування: «Самъ видѣль еси брата нашего, **свѣтаго Ісакіа Печерника**, како прельщень бысть от бѣсовъ»³ (Абрамович, 1991, с. 125); «И пакы призываетъ Стефана единого и учаше его еже о паствѣ **свѣтаго стада**» (Абрамович, 1991, с. 72); «Тако и сій блаженный Агапитъ, ревнуетъ **свѣтому** тому **старцю**, помогаше болнымъ» (Абрамович, 1991, с. 128–129). У випадках, коли аналізований ад’єктив співвіднесено з конкретною особою, він може вживатися в субстантивованій формі: «**Свѣтый** же моляше их» (Абрамович, 1991, с. 24); «Бѣаше бо имъ прежде възвѣщено бысть о пренесеніи мощей **свѣтаго**» (Абрамович, 1991, с. 80).

Близьким до попередньо розглянутого слова є прикметник *блаженними* (гр. μακάριος ‘щасливий’) – ‘благословенний, достойний шанування, звеличування’, ‘благополучний, щасливий, той, що відчуває блаженство’, ‘праведний, святий’ (Бархударов, 1975, вып. 1, с. 232). Слово пов’язане зі старослов’янським **блаженъ** ‘блаженний, щасливий’ від **блажити** ‘називати блаженним’ (Фасмер, 1986, с. 171) і зводиться до **благо** ‘добро, щастя’ (псл. *bolgo). Поняття блага своєю чергою тісно співвіднесене з образом Бога (пор. приказку «З Богом підеш – до блага дійдеш»). Відтак *блаженними* буквально означає ‘сповнений Божої благодаті, щастя, яке йде від спілкування з Богом’.

При аналізі вживання назви *блаженними* можна виділити типи сполучень слів, аналогічні до утворених лексемою *святими*. Це означення супроводжує імена ченців (чи в такому значенні набуває субстантивної форми) та їх загальні й збірні найменування: «**Блаженный** же Агапитъ, дасть тому зеліа, еже самъ ядыше, и здравь сътвори его» (Абрамович, 1991, с. 129); «**Старци** же **блаженніи** тїи, утѣшающе его» (Абрамович, 1991, с. 121); «Имѣаше бо **блаженный** обычай по всякомъ пѣнїи **запрещалныа** творити молитвы» (Абрамович, 1991, с. 134).

² На час написання структурного ядра пам’ятки – послань Симона і Полікарпа, було визнано святим лише Феодосія Печерського (у 1108 р.). Проте його Житіє, що теж згодом увійшло до Патерика, створене раніше – у 80-ті роки XI ст. Інших печерських угодників, мощі яких поховані в печерах монастиря, умовно канонізовано у 1643 р. митрополитом Київським Петром Могилою. Детальніше див.: Голубинский. Е. История канонизации святых в Русской Церкви. Москва, 1902; Кабанець Є. История Печерської канонізації. Людина і світ. Науково-популярний релігійний журнал. 1997. № 1. С. 20–25.

³ Усі цитати наведено за українським списком 1553-1554 рр. П. Касіянівської редакції Києво-Печерського патерика, представленим у виданні Д. І. Абрамовича (Київ, 1931). Лексичні різночитання, що стосуються досліджуваної групи слів, між ранніми та пізнішими списками й редакціями твору враховано.

Двічі засвідчена в тексті форма найвищого ступеня виявлення ознаки *преблаженныи*. Таку характеристику вжито лише стосовно найбільш шанованих подвижників монастиря: «*Сице бо преподобному и **преблаженному отцю** нашему **Феодосію** пасуцу стадо свое съ всяким **благочытием** и **чистотою**» (Абрамович, 1991, с. 66); «*Сіи же **преблаженіи отци** едва научиша его грамотѣ*» (Абрамович, 1991, с. 126).*

У Києво-Печерському патерику *блаженными* названо також юродивих, тобто ченців, які приймали образ божевільних заради радикального зречення цінностей мирського життя і служіння Христу (звідси й негативний відтінок значення прикметника *блаженний* ‘дивний, юродивий’). Першим юродивим на Русі був Ісакій Печерник, чий подвиг описано в одному із сюжетів Патерика: «*И нача по миру ходити, и тако урод ся сътвори. И пакы вселися в пещеру ... и нача събирати к собѣ юных от мирьскыа чади и въскладаша на них порты чернечьскыа. Да ово от игумена Никона раны приимаше, иногда же от родитель дѣтей тѣх, **блаженный** же все то терпяше, подымаше раны и наготу и студень день и ноць*» (Абрамович, 1991, с. 188).

Характеристики *блаженныи, святыи* у розглядуваному тексті вживаються також поруч з іменниками, що вказують на юний вік героя, котрий ще навіть не прийняв постриг. Зокрема, щодо ключової постаті пам’ятки, майбутнього ігумена Печерського монастиря Феодосія засвідчено словосполучення *блаженное дѣтище, блаженный юноша, блаженный отрокъ, святыи отрокъ*: «*Родиста же сего **блаженнаго дѣтища**, такожде въ 8-й день принесоста его къ іереєви божію... да имя дѣтищу нарекут*» (Абрамович, 1991, с. 22); «*Мы же, братіє, пакы поидем на пръвое исповѣданіє **святого сего отрока***» (Абрамович, 1991, с. 23); «***Блаженный** же **юноша** вся сіа съ радостію приимаше и Бога моля о всѣх сих*» (Абрамович, 1991, с. 25); «***Блаженный** же **отрокъ**, яко ничто же зла пріать, ... шед служаше пред възлежашими съ всякою тихостію*» (Абрамович, 1991, с. 27–28).

Позитивну оцінку, відповідну догмам християнства, виражає семантично близький до попередніх прикметник *преподобныи* ‘благочестивий, достойний’, ‘праведний, непорочний, відповідний християнському ідеалу’, ‘чистий, неосквернений’ (Богатова, 1994, вып. 19, с. 24–25). У перекладній богослужбовій літературі це слово найчастіше вжите на місці гр. *осіос* ‘святий, священний, благочестивий, чистий, неосквернений’, яке однак не співвідноситься повністю зі своєю слов’янською паралеллю. Її внутрішня форма вказує на виникнення у писемній традиції слов’ян та в найменуваннях релігійних реалій православ’я власного поняття. Старослов’янське *прѣподобьнѣ* ‘доброчесний, праведний, святий’ утворене за допомогою префікса *прѣ-* ‘пере-’ від прикметника *подобьнѣ* ‘подібний, відповідний, гідний, достойний’ (Мельничук, О. С., ред., 2003, с. 564). Отже, *преподобныи* – ‘предостойний, найбільш гідний, найбільш подібний до Бога у своїй святості; духовно і морально досконалий’.

Оскільки саме ченці намагалися молитвою, постом і трудами наслідувати Господа Ісуса Христа, це означення вживалося в давньоруській літературі тільки в описах духовних осіб (Межжеріна, 2006, с. 303). Показово, що й сама назва *преподобныи* з’являється в тексті переважно тоді, коли йдеться про випробування, тортури, які подібно до Бога доводилося прийняти чорноризцям. Зокрема, у Слові про Євстратія цю характеристику наведено лише після розповіді про те, як блаженного розіп’яли на хресті й перед усіма присутніми постала його душа: «*И бѣ видѣти душо **преподобнаго**, носиму на колесницѣ **огненѣ***» (Абрамович, 1991, с. 107). Григорія автор називає *преподобним* у контексті оповіді про смерть ченця від руки князя, котрому не припало до душі пророцтво святого: «*Князь же, ... ни на сердци собѣ положи сего*

преподобнаго словесъ...разгнѣвася...повелѣ связати ему руцѣ и нозѣ и камень на выи его обѣсити, и въвреци въ воду» (Абрамович, 1991, с. 137).

Семантика слідування заповідям Божим і правилам християнської моралі, благочестя закладена у характеристиці *праведный*: «*Богъ оградилъ невидимо вся та съдръжанія молитвами праведнаго и преподобнаго сего мужа»* (Абрамович, 1991, с. 66). Старослов'янізм *правдѣнь* 'праведний, справедливий', який давні книжники вживали на місці гр. δίκαιος 'справедливий', є похідним від іменника *правда* 'правда' (Мельничук, О. С., ред., 2003, с. 550). Саме тому *праведный* у тексті це і той, хто направляє до правди, добра. Так, зокрема, означено Феодосія, що повсякчас наставляв князя Святослава припинити міжусобиці з його братом Ізяславом: «*И оттолѣ начать о братоненавидѣнїи того укарати... Но обаче онъ [князь], аще и вельми разгнѣвася бѣ на блаженнаго, но не дрѣзну ниединого же зла сътворити тому, видяше бо его мужа преподобна и праведна суца»* (Абрамович, 1991, с. 67).

Лише стосовно Феодосія Печерського в Патерику вжиті кальки з грецької мови – композити з першою частиною *бogo-*, котра може вказувати на ступінь духовної близькості до Бога: *богоносный* (θεοφόρος) 'який несе в собі божественне начало, божественну мудрість', *богодуховенный* (θεόπνευστος) 'натхненний Богом, сповнений божественного духу', *богословесный* (θεολόγος) 'який прийняв божественне вчення': «*Въ един же от днїи шеду к тому блаженому и богоносному отцу нашему Феодосію»* (Абрамович, 1991, с. 68); «*Сїа слышавъ, богодуховенный Феодосіе раждегся божественною любовію...*» (Абрамович, 1991, с. 28); «*Ненавидяй же добра врагъ, вид себе побѣждаема съмиреніемъ богословеснаго отрока, и не почиваше, хотя отворотити его от таковаго труда»* (Абрамович, 1991, с. 26). Уживання таких епітетів в описах цієї постаті не є випадковим, адже саме Феодосій був взірцем ідеального ченця, добродієчного ігумена.

Значення праведності та слідування Божим заповідям виражають метафоричні словосполучення *Христов слуга, человекъ Божїи*, також засвідчені здебільшого в контекстах, де йдеться про Феодосія: «*Едва мало утѣшившися, и начать утѣщавати Христова слугу»* (Абрамович, 1991, с. 31); «*Бяше бо поистиннѣ человекъ Божїи»* (Абрамович, 1991, с. 45). Святого сприймали як посередника між Богом та людьми, у якому гармонійно поєднувалося «небесне» та «земне». Для вираження цієї ідеї використано оксиморонну характеристику, запозичену з візантійської літератури, *земный аггель и небесный человекъ*: «*киже поистиннѣ земный аггель и небесный человекъ, Феодосіе»* (Абрамович, 1991, с. 38).

Щодо людини, приємної Богові своєю святістю, безгрішним життям, вжито назву *угодник* (εὐάρεστος 'служебник') 'служитель; послідовник; праведник'. Релігійно-етичну семантику цього іменника у тексті Патерика можуть підсилювати означення *Христовыи та истинныи*. Наприклад, про блаженного Варлаама сказано, що він «*истинный же угодникъ Христовъ»* (Абрамович, 1991, с. 35). Таку оцінку чорноризець отримав завдяки своєму стійкому прагненню прийняти чернечий образ навіть усупереч волі свого можновладного батька, котрий спокушав його різноманітними радощами мирського життя. Коли ж батько зрештою змирився з рішенням сина, автор порівнює Варлаама з Христовим воїном: «*Сїце же Христовъ вѣинъ изшед из дому отца своего, яко птица ис пругла исторгишия или яко серна от тенета»* (Абрамович, 1991, с. 35). Образ Христового воїна (сягає євангельського поняття «добрий воїн Ісуса Христа» (Єф.6:12; 2 Тим. 2:3)), був для агіографічного тексту не просто літературною метафорою, а переважно етичною моделлю, що спонукала до певної поведінки, заснованої на принципах моралі.

Описуючи священнослужителів, автори Патерика акцентують увагу на чесноті смиренності. Для її вираження використано іменник *смирение* ‘помірність, приниження, покірність, скромність’, прикметник *смирень*. Етимологічно ці слова, з одного боку, співвідносяться з поняттям миру (*сѣмігьль ‘смирний’ від *мігь ‘мир, спокій’) (Мельничук, О. С., ред., 2006, с. 322). Смиренна людина завжди перебуває в мирі з Богом, самою собою та іншими. Зокрема, Марка Печерника названо смиренным саме тоді, коли йому докоряють за погано виконану роботу: «*Печерникъ же, муж смиренъ сый... глаголаше: “прости мя, брате, съгрѣшихъ къ тебѣ”*» (Абрамович, 1991, с. 158). Конкретизують таке розуміння смиренності характеристики, які вказують на покірність (*покорение, покорив, тихии, кроткии*): «... *смирень сердцем и покоривъ къ всѣмъ*» (Абрамович, 1991, с. 27); «*божественную службу сътворяя съ всякъмъ смиреніемъ, бѣше бо кротокъ нравом, тихъ же смысломъ*» (Абрамович, 1991, с. 36).

З іншого боку, внутрішня форма слова *смирень* пов’язана з поняттям міри, пор. *сѣмѣгьль ‘смирений, помірний’ від *мѣга ‘міра’ (Мельничук, О. С., ред., 2006, с. 322)⁴. Отже, смирення – це і відповідність мірі. Проте така ідеальна міра у релігійній свідомості та духовній характеристиці людини сприймається як нижча, аніж звичайно (недарма ст.-сл. *сѣмѣрение* передає гр. *ταπεινός* ‘низький’, ‘принижений’, ‘смирений’). Феодосій з дитинства «*начать на труды подвижнѣи бывати, ... исходити ему съ рабы своими на село дѣлати съ всякъмъ смиреніемъ*» (Абрамович, 1991, с. 24). Ставши пресвітером Печерського монастиря, він «*сѣмирнымъ смысломъ и послушаніемъ вся претрѣпѣваше*» (Абрамович, 1991, с. 37).

Із семантикою християнського смирення тісно пов’язана й семантика мучеництва, терпеливості й стриманості, відтворена в тексті за допомогою лексем-комполітивів *многотерпеѣливый, страстотерпецъ* (гр. *ἀθλητής* ‘мученик’). Шляхом введення таких означень описано постать чорноризця Никона, котрий був підданий жахливим тортурам у половецькому полоні, але відмовився від пропонуваного за нього викупу, пояснюючи випробування волею Божою: «*О смиреннѣмъ и многотерпеѣливѣмъ Никонѣ черноризцѣ*» (Абрамович, 1991, с. 108); «*сего же ради страстотерпѣца Никона Половци быша черноризци*» (Абрамович, 1991, с. 110).

Значення стриманості актуалізують також лексеми *вздержникъ* та *постникъ*. Так називали не лише тих іноків, що дотримувалися посту, а й часто ченців, які накладали на себе обітницю більшого ніж звичайно утримання від їжі, води, а також інколи обітницю мовчання (Богатова, 1991, с. 245). Саме друге значення реалізують ці слова у наведеній нижче цитаті: «*Таковы бо бяху тогда чръноризци, постници, въздержници... Даміанъ пресвитерь. Бѣше таковъ постникъ, яко развѣхла ѣба и воды ничто же ядыше до дъне смерти своея*» (Абрамович, 1991, с. 95).

Важливим аспектом у змалюванні словесних портретів чорноризців, на який звертали увагу літописці, була чеснота милосердя. Для вираження цього поняття у тексті вжито старослов’янське *милосердіе* (калька лат. *miseriordia* ‘співчуття, жалість’) та слов’янське утворення *милость* (псл. *міль ‘милий’, і.-е. *mēi-l-* ‘лагідний, м’який’), котрі найчастіше відповідали гр. *ἔλεος, συγγνώμη*. Про Феодосія сказано: «*николи же бо напрасень, ни гнѣвливъ, ни аръ очима, но милосердѣ и тих, и милость имѣя къ всѣмъ*» (Абрамович, 1991, с. 55); «*Сицева бѣлюбый блаженнаго и сицево милосердіе къ ученикомъ своимъ*» (Абрамович, 1991, с. 56).

Ідеалізовані образи духовних осіб у пам’ятках писемності часто представлені довгим переліком хвалебних епітетів. Таким у Патерику є портрет ігумена Феодосія

⁴ Зближення і змішування обох словотворчих варіантів відбулося, очевидно, уже в пізньопраслов’янський період.

Печерського: *«Исповѣдаши же хоуу о таѣмъ свѣтилѣ, святѣмъ и велицемъ отци нашемъ Феодосіи. Бяше бо поистиннѣ человекъ Божій, свѣтило въ мирѣ видимое, просиавше всѣмъ чръноризцемъ смиреннымъ смысломъ и послушаніемъ»* (Абрамович, 1991, с. 45); *«Прославляетъ бо Господь славяща его, яко же въ истинну сего блаженнаго добляго мужа, високаго житіемъ, чуднаго въ добродѣтелехъ, изряднаго въ чудестѣхъ, блаженнаго Феодосіа»* (Абрамович, 1991, с. 78). Інколи у такого роду розгорнутих описах вказівка на конкретну особу виражена дієприкметником: *«Радуйся, Богу послуживый в тишинѣ и въ мнишескомъ житіи! Радуйся, послѣдовавый стопамъ высокомысленнымъ, ревнующемъ, молчаніемъ възвышаася и смиреніемъ украшаася, въ словесахъ книжныхъ веселуася! Радуйся, укрѣпывыйся надеждею въчныхъ благъ»* (Абрамович, 1991, с. 83).

Висновки. Звернення до агіографічної традиції дає змогу актуалізувати аналіз, спрямований на реконструкцію етичних ідеалів давніх русичів, втіленням яких передусім вважалися святі, котрі шанувувались від давнини нашим народом. Покликаний довести особливу святість Печерського монастиря, Києво-Печерський патерик не лише найповніше для свого часу змальовує образи ряду перших руських подвижників, а й завдяки своїй унікальній структурі є єдиною з-поміж східнослов'янських писемних пам'яток, що надає цінну можливість поєднання різночасового матеріалу в цілісну картину давньокиївського морального життя. Відтак Патерик формує своєрідну традицію у зображенні духовних цінностей українського народу впродовж усієї його історії. Природно, певні риси східнослов'янської моральності, показані в аналізованому тексті, міцно пов'язані з греко-візантійськими духовними традиціями.

У доборі характеристик священнослужителів у тексті пам'ятки відчутна орієнтація на норми літературного етикету та на панівне в Давній Русі поняття честі духовної особи. Акцент зроблено на таких якостях як вірність християнському вченню, смиренність, стриманість, милосердя, що може свідчити про трансформацію християнського ідеалу на східнослов'янському ґрунті. Створення житій печерських насельників мало на меті не лише прославлення монастиря, а підготовку ґрунту на подальшій канонізації його подвижників. Відтак у використанні більшості хвалебних епітетів-означень простежується тенденція до їх закріплення за конкретним персонажем, що надалі стане підставою до зарахування кожного з них до відповідного лику святості.

За походженням і характером свого вживання розглянуті лексичні одиниці виявляють безпосередню приналежність до церковно-книжної стихії. Послідовність у відмові від запозичення грецьких чи латинських слів для позначення ідеї святості вказує на високий ступінь мовної та культурно-релігійної свідомості та може бути розцінена як важлива особливість слов'янського вибору в позначенні цієї ідеї.

У запропонованій розвідці розглянуто один із фрагментів лексичної своєрідності Києво-Печерського патерика, що відкриває **перспективи** для подальших досліджень давнього тексту на різних мовних рівнях.

Бібліографічний список

- Абрамович, Д. І., 1991. *Києво-Печерський патерик*. Київ : Час.
Бархударов, С. Г., ред., 1975. *Словарь русского языка XI–XVII вв. : в 29 т. Вып. 1 (А–Б)*. Москва : Наука.
Богатова, Г. А., ред., 1991. *Словарь русского языка XI–XVII вв. : в 29 т. Вып. 17 (Помаранець–Потишати)*. Москва : Наука.

- Богатова, Г. А., ред., 1994. *Словарь русского языка XI–XVII вв. : в 29 т. Вып. 19 (Пренебесный–Присвѣдѣтельствовати)*. Москва : Наука.
- Ізмайлова, Н. О., 1998. *Домінантні мовленнєві засоби створення образу святого в «Житії Теодосія Печерського» (XI ст.)*. Кандидат наук. Автореферат. Харківський державний університет.
- Межжеріна Г. В., 2006. *Людина в мовній картині світу часів Київської Русі*. Київ : Київський національний лінгвістичний університет.
- Мельничук, О. С., ред., 2003. *Етимологічний словник української мови : в 7 т. Т. 4 : Н–П*. Київ : Наукова думка.
- Мельничук, О. С., ред., 2006. *Етимологічний словник української мови : в 7 т. Т. 5 : Р–Т*. Київ : Наукова думка.
- Срезневский, И. И., 1912. *Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам: в 3 т. Т. 3. Р–Я*. Санкт-Петербург : Издание Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук.
- Топоров, В. Н., 1995. *Святость и святыя в русской духовной культуре. Т. 1 : Первый век христианства на Руси*. Москва : Гнозис.
- Фасмер, М., 1986. *Этимологический словарь русского языка : в 4 т. Т. 1 : (А–Д)*. Москва : Прогрес.

References

- Abramovych, D. I., 1991. *Kyievo-Pecherskyi pateryk [Kyiv-Pechersk Paterikon]*. Kyiv : Chas. (in Ukrainian).
- Barhudarov, S. G., ed., 1975. *Slovar russkogo yazyka XI–XVII vv. : v 29 t. Vyp. 1 (A–B) [A dictionary of the Russian language XI–XVII in 29 vols. Iss. 1 (A–B)]*. Moskow : Nauka. (in Russian).
- Bogatova, G. A., ed., 1991. *Slovar russkogo yazyka XI–XVII vv. : v 29 t. Vyp. 17 (Pomaranets–Potishati) [A dictionary of the Russian language XI–XVII : in 29 vols. Iss. 17 (Pomaranets–Potishati)]*. Moskow : Nauka. (in Russian).
- Bogatova, G. A., ed., 1994. *Slovar russkogo yazyka XI–XVII vv. : v 29 t. Vyp. 19 (Prenebesnyy–Prisvhdhtelstvovati) [A dictionary of the Russian language XI–XVII : in 29 vols. Iss. 19 (Prenebesnyy–Prisviditelstvovati)]*. Moskow : Nauka. (in Russian).
- Fasmer, M., 1986. *Etimologicheskii slovar russkogo yazyka : v 4 t. T.1 : (A–D) [Etymology dictionary of the Russian Language : in 4 vols. Vol.1 : (A–D)]*. Moskow : Progress. (in Russian).
- Izmailova, N. O., 1998. *Dominantni movlennievi zasoby stvorennia obrazu sviatoho v «Zhytii Teodosiia Pecherskoho» (XI st.) [The dominant speech means of creation of the image of the Saint in “Feodosij Pecherskij’s vita” (XI century)]*. Ph.D Abstract. Kharkiv Stat University. (in Ukrainian).
- Melnychuk, O. S. ed., 2003. *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t. T. 4 : N–P. [Etymology dictionary of the Ukrainian Language: in 7 vols. Vol. 4 : N–P]*. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian).
- Melnychuk, O. S. ed., 2006. *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t. T. 5 : R–T [Etymology dictionary of the Ukrainian Language : in 7 vols. Vol. 4 : R–T]*. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian).
- Mezhzherina, H. V., 2006. *Liudyna v movnii kartyni svitu chasiv Kyivskoi Rusi [Man in the linguistic picture of the world of Kievan Rus]*. Kyiv : Kyiv National Linguistic University. (in Ukrainian).
- Sreznevskij, I. I., 1912. *Materialy dlja Slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam : v 3 t. T. 3 : R–Ja [The materials for a Dictionary of the Old*

Russian language on written monuments : in 3 vols. Vol. 3 : R–Ja]. Sankt-Peterburg : Izdanie Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Imperatorskoy Akademii nauk. (in Russian).

Toporov, V. N., 1995. *Svyatost i svyatye v russkoy dukhovnoy kulture. T. 1 : Pervyy vek khristianstva na Rusi [Sanctity and saints in the Russian spiritual culture. Vol. 1 : The first century of Christianity in Russia].* Moskow : Gnozis. (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 29.10.2020.

A. Honcharenko

LANGUAGE EXPRESSIVE MEANS OF MORAL AND ETHICAL PORTRAIT OF A MONK IN THE KYIV-PECHERSK PATERICON TEXT

The article is devoted to the analysis of a fragment of Kyiv Rus' linguistic picture of the world and to the reconstruction of human ethic orientations of the Early Middle Age. The aim of this scientific research is to highlight the semantic scope and functions of language units in the Kyiv-Pechersk Patericon are to describe the moral and ethic portrait of a monk. The proposed theme of a study allows updating the analysis aimed at the reconstruction of the Old Ruthenians ethical ideals.

The Kyiv-Pechersk Patericon is the first original collection of lives of the Old East Slavic saints of the 13th century. It does not only fully describe the images of the first Rus' ascetics, but thanks to its unique structure it is the only one among the East Slavic written papers, which gives a valuable possibility to unite different materials into a holistic picture of the moral life in ancient Kyiv. The linguistic means of depicting the moral and ethical characteristics of the inhabitants of the monastery became the subject of the study.

It is concluded that in the selection of the characteristics of the monks in the text under consideration there is a tendency to idealize, focus on the literary etiquette norms and highlight the concept of the honor of the clergy. A special attention is paid to such qualities as the allegiance to Christian teaching, humbleness, restraint, mercy, expressed through about 40 positively connotated substantive and adjective lexemes (some negative characteristics are isolated and, therefore, are not involved in the analysis). The selected names don't perform any terminological functions (they are not components of the titles of the highest ranks of the clergy or namings of the faces of holiness) but rather represent moral and ethical characteristics. In the use of most part of laudatory epithets-definitions there is a tendency to associate them with a specific person, which in the process of further canonization will be the basis for the inclusion of each of them in the certain category of sainthood.

According to the origin and character of their use, these lexemes pertain to the church-bookish element. The consistency in refusing to borrow Greek or Latin words to denote the holiness idea indicates a high level of language and cultural-religion consciousness and can be regarded as the main feature of the Slavic choice in denoting this idea.

The proposed article considers one of the fragments of the lexical originality of the Kyiv-Pechersk Patericon, which opens us prospects for further studies of this ancient text at different language levels.

Key words: *hagiography, Kyiv-Pechersk Patericon, Kyiv Rus', moral and ethic portrait, the moral assessment lexics.*